

АЛЬТЕРНАТИВНІ ПАРАДИГМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ: МІЖ БАГАТСТВОМ НАЦІЙ ТА СУСПІЛЬНИМ ЩАСТЯМ

Ситуація в економічній науці, що склалася на початку нового тисячоліття примушує згадати твердження дослідника геополітичних стратегій Е. Люттвака, який звертає увагу на їх парадоксальну природу. Ця парадоксальність полягає, в тому, що успіх породжує передумови для поразки в майбутньому навіть найбільш успішної стратегії. Так, у випадку успішного виходу на ринок нового продукту цей успіх інноваційної стратегії стимулює появу послідовників, що намагаються її повторити, вдосконалити. Розгортання конкуренції зменшує ефективність стратегії, що була успішною на початковому етапі. З тим самим парадоксальним результатом, коли успіх формує підстави для поразки, на початку нового тисячоліття розвивалася ситуація в економічній науці.

Крах соціалістичної системи зумовив втрату довіри до теоретичних концепцій, що обґрунтували доцільність, шляхи та інструменти розбудови планової системи господарювання. Неоліберальна концепція, що стоїть за лозунгом дотримання позитивістського підходу до методології економічних досліджень, підтвердила статус “мейнстріму” економічної теорії. Але одночасно вона втратила суперника й виправдання існування як стрижня, навколо якого об’єднувалися представники спеціальних економічних дисциплін. М. Альберт так описує ситуацію: “Оскільки перемога капіталізму була повною, він втратив своє дзеркало й можливість самооцінки. Ні демократія, ні лібералізм, ні капіталізм на знають досвіду монополії. Як управляти тим, що не заперечується?” [2, с. 14] Виникла потреба у перегляді парадигми економічної науки. До того ж, провали реформ за неоліберальними сценаріями на пострадянському просторі й у країнах, що розвиваються також засвідчили необхідність перегляду засадничих підстав економічної теорії.

Визначним етапом визначення альтернативного шляху розвитку економічної теорії стала публікація дослідження Е. Райнерта “Як багаті країни стали багатими та чому бідні країни лишаються бідними” [3]. Вивчення історії економічної думки дозволило вченому актуалізувати теоретичні напрацювання “іншого канону” середньовічної економічної думки. Під ним розуміється напрямок економічних досліджень, що ґрунтувався на значно ширшому колу чинників людської поведінки ніж те, що характерне для неокласики, зорієнтованої на модель “людини економічної” За релігійними та географічними ознаками поділ між прихильниками обох підходів відбувався по лінії протестанти – католики, Північно-

Західна – Південна Європа. Домінування в першій протестантизму за твердженням М. Вебера сприяло появі та перемозі ідеї індивідуального інтересу як рушійної сили та стрижня, навколо рухається економічне життя. Разом із тим варто згадати про альтернативний погляд на витоки формування капіталістичного духу, який просував В. Зомбарт, який пов’язував його з католицьким світовченням і країнами Південної Європи [4; 5].

Вже на початку XV ст. економічна думка в цих країнах розвивалася на зовсім інших принципах. Якщо для економістів-протестантів характерною була орієнтація економічної теорії на забезпечення багатства народів, то тут – орієнтація на їх щастя. Чи не звідси можна простежити витоки парадоксальних результатів вже сучасних досліджень “Індексу щастя” мешканців країн світу? Адже навіть поступаючись за рівнем життя, “багатства”, країнам півночі, мешканці цілої низки католицьких країн Центральної та Південної Америки відчують себе більш щасливими ніж багатші сусіди.

В центрі уваги вчених Південної Європи, такі поняття, що визначають якість суспільного життя, як добробут, довіра, взаємодопомога, справедливість, суспільне щастя. Увага зосереджується на суспільному характері економічної діяльності. А. Дженовезі, італійський А. Сміт, стверджував, що поняття “справедливий”, “чесний”, “добродійність”, “користь”, “вигода” можуть бути роз’єднані лише через глибоке непорозуміння. Визнання їх неподільності дозволяє віднайти витоки парадоксальної природи щастя, пояснити неочікувані результати дослідження “Індексу щастя” в багатих / бідних країнах, країнах з перевагою індивідуалістських/комунітарних соціальних орієнтацій ціннісних систем. У цьому контексті особливого значення набуває наступне висловлювання А. Дженовезі: “Працюйте заради вашої вигоди; жодна людина не може працювати інакше, ніж заради власного щастя. В протилежному випадку це не зовсім людина. Але не робіть інших нещасними та (якщо можете, наскільки це можливо) робіть інших щасливими. Чим в більшій мірі ми діємо в ім’я нашого інтересу, тим в більшій мірі (якщо лише ми не божевільні) ми повинні бути добродійними. **Закон всесвіту полягає в тому, що неможливо бути щасливим не сприяючи при цьому щастю інших**” [виділене мною – В.Л.] [6].

Передумовою розбудови суспільного щастя визнається забезпечення справедливості суспільних відносин. А. Дженовезі присвячує цій проблемі

окрему працю “Дицеозіне” (від д.-грец. dikaiosyne – справедливість). В основі забезпечення суспільної справедливості система соціальних норм. Вчений виокремлює кілька джерел права: природжене право, права, що з’являються на світ разом з нами; права законно отримані, передане нам право; право на взаємодопомогу, соціальне право, право справедливості. Останнє й характеризує стрижневі засади громадянської економіки та альтернативне неокласичному християнське бачення ринку як практики взаємодопомоги та взаємності. Правова система виявляється пов’язаною з моральними засадами функціонування суспільства. Етика, право й економіка визнаються неподільними складовими забезпечення щастя та благополуччя суспільства, його життєдіяльності в цілому.

Ми зустрічаємось з подвійним парадоксом. Прецедентна правова система в англо-саксонських країнах поєднується з характерним для них використанням позитивістської методології в економічній науці. З протилежної сторони, позитивізм кодифікованої правової системи в континентальній Європі передбачає збереження нормативного підходу в економічних дослідженнях. Як наслідок, переважна частина повсякденного життя членів суспільства, що раніше регулювалася етичними нормами потрапляє в цих країнах до сфери дії кодифікованого позитивного права, регулюється через судові суперечки. Така ситуація за твердженням критиків кодифікованої правової системи призводить до **“самовбивства права”**. Адже абсолютне покладання надії на формалізоване право заперечує багатомірність, нестандартність та теплоту людських відносин, необхідних для забезпечення життєздатності суспільства. Як наслідок, **метою та результатом застосування правової системи виявляється не встановлення справедливості, а перемога однієї зі сторін судової суперечки**. Відбувається відмова від гнучкості людських відносин, взаємодії між членами суспільства, які забезпечуються морально-етичною системою та втілюються в праві справедливості. Формується фіксований в правових нормах механізм формалізованих юридичних відносин, що **за визначенням полишає справедливість за межами свого безпосереднього призначення**. Використання юридичних формальностей перетворюється на головний інструмент досягнення успіху у судовій суперечці.

Особливої гостроти вказана проблема набуває в сучасній Україні. В наших умовах право часто не просто витісняє мораль, а й виявляється несумісним, вступає в суперечку із нею. Одночасно випереджаючими темпами зростають частка робочої сили, що задіяна в судовій системі, витрати на її утримання, завантаженість, строки розгляду судових

справ. Вона перетворюється на могутнє джерело корупції.

Пояснення ситуації, що склалася, її витоки та шляхи виходу пропонують прихильники альтернативних напрямків економічної теорії, зокрема течії, яка отримала назву “поведінкова економіка”. Так, С. Боулз звертає увагу на проблему витіснення економічними стимулами моральних норм. Для пояснення вказаного явища вчений наводить приклади експериментів, які проводили дослідники. У першому раунді одного з них дворічних дітей прохали допомогти дорослому дістати іграшку. За звичай вони робили це з великим бажанням. У другому раунді експерименту за той же вчинок дітям пропонували винагороду. Після цього, в третьому раунді з тими ж учасниками поверталися до умов, що діяли в першому раунді. Кількість дітей, готових прийти на допомогу, скоротилася до 40 %. Більше того, в останньому раунді експерименту зростала кількість дітей, які відмовлялися допомогти дорослому навіть за винагороду. Аналогічним чином виглядали результати експерименту С. Боулза з впровадження прайс-листа винагород дітям за допомогу по догляду за домом. Врешті решт вони взагалі перестали виконувати ту роботу, яку раніше виконували без зовнішніх стимулів. В обох випадках наслідком впровадження заохочувальних заходів ставала заміна моральних норм економічними стимулами.

Отже диференціація ситуацій адитивності (неподільності) та сепарабельності моральних норм та економічних стимулів визнається необхідною умовою забезпечення успіху економічної політики. Особливого значення їх врахування набуває в умовах визначення дієвих шляхів інституційних трансформацій в Україні.

Список літератури

1. Э. Литвак, *Стратегия: логика войны и мира*. Москва, Россия: Университет Дмитрия Пожарского, 2012.
2. М. Альбер, *Капитализм против капитализма*. Санкт-Петербург, Россия: Экономическая школа, 1998.
3. Е. Райнерт, *Як багаті країни збагатіли і чому бідні країни лишаються бідними*. Київ, Україна: Темпора, 2014.
4. М. Вебер, *Протестантская этика и дух капитализма*, в *М. Вебер, Избранное*. Москва, Россия: Прогресс, 1990.
5. В. Зомбарт Буржуа: к истории духовного развития современного экономического человека, в *В. Зомбарт, Собр. соч. в 3-х т. Т. 1*. Санкт-Петербург, Россия: Владимир Даль, 2005.
6. А. Дженовези, *Лекции о торговле, или О гражданской экономике*. Москва, Россия: Изд-во ин-та Гайдара, 2016.
7. С. Боулз, *Моральная экономика. Почему хорошие стимулы не заменяют хороших граждан*. Москва, Россия: Изд-во ин-та Гайдара, 2017.